

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми: **«Особливості розвитку емпатії в
учнів з інтелектуальними порушеннями»**

Виконала: здобувач вищої освіти
2 курсу, групи SoO1-M23z
спеціальності 016 Спеціальна освіта
спеціалізації 016.02 Олігофренопедагогіка
ШТОЙКО Алла Василівна

Керівник:
Михальська С.А., доктор психологічних
наук, професор, професор кафедри
спеціальної та інклюзивної освіти

Кам'янець-Подільський - 2024 р.

ЗМІСТ

	Ст.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМПАТІЇ	8
1.1. Емпатія як предмет наукового дослідження	8
1.2. Роль емоцій в розвитку емпатії дитини молодшого шкільного віку.....	15
1.3. Розвиток емпатії у молодшому шкільному віці.....	23
1.4. Особливості емоційного розвитку та емпатії у дітей з інтелектуальними порушеннями.....	29
 РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ЕМПАТІЇ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ.....	 38
2.1. Методика та результати дослідження рівня емпатії учнів молодшого шкільного віку.....	38
2.2. Рекомендації з розвитку емпатії у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями	46
ВИСНОВКИ.....	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ІІ – інтелектуальне порушення

ВСТУП

Актуальність проблеми. Емпатія є важливою умовою гуманізації особистісних зв'язків особистості із світом, її гармонійних стосунків з оточуючими людьми. Особливості розвитку емпатії визначають ефективність виховної взаємодії педагогів, батьків і дітей, що необхідно враховувати при організації навчально-виховного процесу.

Молодший шкільний вік є сенситивним для соціального розвитку дитини, встановлення зв'язків з оточуючими, формування навчальної діяльності, та ін. Прийняття соціальної ролі молодшого школяра, вміння будувати власну поведінку за зразком, формування власних очікувань відповідно до поведінки оточуючих людей роблять молодших школярів найбільш сприятливими до розвитку у них емпатії.

Проблему емоційного розвитку дітей з особливими освітніми потребами висвітлюються у сучасних наукових працях (І. Лисенкова, Л. Прохоренко, Г. Соколова, О. Хохліна, Т. Шипелік та ін.).

Специфіка розвитку емоційної сфери учнів зі зниженим інтелектуальним розвитком виявляється в деякій залежності від структури, глибини і своєрідності біологічного порушення, в наявності компенсаторних можливостей, а також в обумовленості позитивного прогнозу ефективної корекційної допомоги в умовах спеціальної установи. Більшості підлітків з легким інтелектуальним порушенням притаманний низький рівень емпатії (Т. Шипелік).

Враховуючи актуальність проблеми, її недостатню наукову розробленість, було визначено тему дослідження: «Особливості розвитку емпатії в учнів з інтелектуальними порушеннями».

Мета дослідження – вивчити особливості розвитку емпатії в учнів з інтелектуальними порушеннями та розробити рекомендації щодо організації корекційної роботи по розвитку почуття емпатії у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

У відповідності до окресленої мети нашого дослідження були поставлені такі **завдання**:

1. Здійснити аналіз теоретичних підходів вивчення емпатії та емпатійної поведінки.
2. З'ясувати психологічні засади розвитку емпатії учнів з інтелектуальними порушеннями.
3. Виявити стан розвитку емпатії у молодших школярів з нормотиповим розвитком та в учнів з інтелектуальними порушеннями.
4. Розробити рекомендації щодо організації корекційної роботи по розвитку почуття емпатії у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Об'єкт дослідження – емпатія учнів з інтелектуальними порушеннями.

Предмет дослідження – особливості розвитку емпатії в молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.

Методами дослідження були: теоретичні – аналіз та узагальнення матеріалів з проблеми дослідження; емпіричні – методики: «Незакінчені речення», «Дослідження емоційного відгуку», «Дослідження рівня емпатійних тенденцій»; статистичні – математична обробка експериментальних даних.

Дослідження проводилося на базі Комунального закладу «Прибузька спеціальна школа» Вінницької обласної Ради. В дослідженні брало участь 12 досліджуваних віком 10-11 років. Також дослідженням охоплено 14 учнів з Вінницького ліцею №2.

Практичне значення роботи полягає у визначенні рекомендацій щодо організації корекційної роботи по розвитку почуття емпатії у дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями, що може бути використано психологами, корекційними педагогами в освітньому процесі.

Апробація результатів дослідження здійснювалась на двох наукових конференціях (звітній науковій конференції студентів та магістрантів за

підсумками НДР у 2023-2024 навчальному році К-ПНУ (9 квітня 2024 року, м. Кам'янець-Подільський); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психолого-педагогічний супровід дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціальної та інклюзивної освіти» (8 листопада 2024 року, м. Кам'янець-Подільський)); результати дослідження представлено в опублікованих тезах.

Структура роботи: вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел. Робота містить 3 таблиці та 3 рисунка.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукової літератури та проведене експериментальне дослідження особливостей розвитку учнів з інтелектуальними порушеннями дозволило нам зробити наступні висновки:

1. Емпатія розглядається вченими, як моральна якість особистості, що проявляється через розуміння емоційного стану, переживань та почуттів іншої людини, а також бажанні підтримувати та допомагати іншим людям. Емпатія складається з ряду здібностей: здатності емоційно реагувати і відгукуватися на переживання іншого; здатності розпізнавати емоційні стани іншого і як би переносити себе в його думки, почуття і дії; здатності давати адекватну емпатійну відповідь як вербального, так і невербального типу на переживання іншого. В якості особливих форм емпатії виділяють: співпереживання; співчуття; сприяння.
2. Розвиток емпатії у дитини пов'язаний з віковою зміною у неї темпераменту, емоційної збудливості, а також із впливом тих соціальних груп, в яких він виховується. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом щодо розвитку емпатії. Загальний розвиток дитини молодшого шкільного віку сприяє розвитку таких форм емпатії, як співчуття та співрадість відносно інших осіб. Процес формування емпатії відбувається під час діяльності і залежить від особливостей соціалізації особистості.
3. Специфіка розвитку емоційної сфери учнів зі зниженим інтелектуальним розвитком виявляється в деякій залежності від структури, глибини і своєрідності біологічного порушення, в наявності компенсаторних можливостей, а також в обумовленості позитивного прогнозу ефективної корекційної допомоги в умовах спеціальної установи. Емоції дітей з інтелектуальними порушеннями примітивні, розвинені слабо, недостатньо диференційовані,

маловиразні, одноманітні. Для переважної більшості підлітків з легким інтелектуальним порушенням притаманний низький рівень емпатії.

4. Дослідження проводилося на базі Комунального закладу «Прибузька спеціальна школа» Вінницької обласної Ради. В дослідженні брало участь 12 досліджуваних віком 10-11 років. Також дослідженням охоплено 14 учнів з Вінницького ліцею №2. Для проведення експериментального дослідження ми підібрали комплекс методик, які спрямовані на дослідження рівня емпатії учнів молодшого шкільного віку з ІІ та нормотиповим розвитком: «Незакінчені речення»; «Дослідження емоційного відгуку»; Дослідження рівня емпатійних тенденцій».
5. Отже, в ході проведеного нами експериментального дослідження встановлено, що більшості учням, як з нормотиповим розвитком так і з інтелектуальними порушеннями притаманний низький рівень емпатійності. Так, дітям важко першими розпочати розмову, вони тримаються відокремлено від однолітків, часто не знаходять взаєморозуміння з оточуючими. Діти погано розуміють значення поняття «справедливість», «співчуття», «чесність».
6. До основних завдань для розвитку емпатії молодших школярів з інтелектуальними порушеннями слід включити: формування та розвиток здатності розуміти емоції й емоційні стани, почуття іншої людини, формування адекватної реакції; формування, усвідомлення та вербалізація власних потреб і станів; створення системи взаємодії психолога з учнем і найближчим оточенням (сім'єю, педагогами). Для вирішення поставлених завдань доречно використовувати індивідуальні і групові форми роботи. В розвитку емпатії у дітей з інтелектуальними порушеннями слід особливу увагу приділити обговоренню різноманітних ситуативних випадків, проводити бесіди з дітьми та обмінюватись досвідом.

Проведене експериментальне дослідження не повністю розв'язало окреслену проблему. Отримані результати доводять необхідність подальшого вивчення цієї проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Виховання особистості. Київ : Либідь, 2003. 280 с.
2. Боришевський М.Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: збірн. наук. праць інту психології ім. Г.С. Костюка АПН України; за ред. С.Д. Максименка. К., 2007. Т. IX. Ч. 5. С. 25–32.
3. Виговська Л.П., Ткачук Л.В. Емпатійні відносини як невід’ємний елемент духовної культури. Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура : міжвідомчий наук. зб. К. : НДІ «Проблеми людини», 1999. Т. 14. С. 187–196.
4. Виговська Л.П. Формування у молодших школярів емпатійного ставлення до однокласників. *Психологія*. 1992. Вип. 38. С. 80-89.
5. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку. К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. 308 с.
6. Вовченко О.А. Концептуалізація феномену емоційного інтелекту підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку: Монографія. Київ: ПП «ЮНІСОФТ», 2021. 450 с.
7. Вовченко О. Психологічні особливості формування емпатії у підлітків із порушеннями розумового розвитку. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. 2020. №48. С. 59–87. URL: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-48.59-87>
8. Вовченко О. А. Психологічний супровід формування емоційного інтелекту осіб із порушеннями розумового розвитку в підлітковому віці. *Науковий вісник ХДУ Серія Психологічні науки*. 2020. № 3. С. 214-224.
9. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам; пер. з англ. В. Хомика. К.: Либідь, 2003. 520 с.

10. Демченко О.П., Драбинюк С.Ю. Формування емоційної культури молодших школярів засобами театрального мистецтва в інклюзивному освітньому просторі. *Молодий вчений*. 2022. № 12 (112). С. 65-71.
11. Журавльова Л.П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 12: Психологічні науки: збірник / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. Вип. 31(55). С. 154-161.
12. Журавльова Л.П. Психологія емпатії : монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2007. 328 с.
13. Журавльова Л.П., Шпак М.М. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III(25). Issue: 49. PP. 85-88.
14. Ізотова О.І. Емоційна сфера дитини: теорія і практика. Київ : «Академія», 2004. 288 с.
15. Ішук Т. В. Проблема морального виховання школярів у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогічний дискурс*. 2011. Вип. 10. С. 182-185.
16. Коваленко В. Є. До питання визначення емоційного розвитку та його складових при розумовій відсталості. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2012. Вип. 21. С. 371-374.
17. Коваленко О.Г. Розвиток емпатії та атракції майбутнього педагога як умов професійного спілкування: автореф. дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07 / Олена Григорівна Коваленко. К., 2004. 21 с.
18. Коган І.М. Емпатія і особливості її розвитку у дітей молодшого шкільного віку: автореф. дис. ...канд. психол. наук : 19.00.07. К., 2005. 24 с.

- 19.Коган І.М. Особливості емпатії молодших школярів. *Проблеми загальної та педагогічної психології*: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. акад. С.Д.Максименка. К., 2000. Т. II. Ч. 6. С. 273-279.
- 20.Коган І.М. Розвиток емпатії у молодших школярів. *Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія*: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України / за ред. акад. С.Д.Максименка. К., 2004. Т. 7. Вип. 3. С. 101-108.
- 21.Козяревич Л. В. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англomовної прози ХХ століття) : дис.... кандидата філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 191 с.
- 22.Комар Т., Шістка О. Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дітей молодшого шкільного віку. *Psychology Travelogs*, 2023. №4. С. 70–77. URL: <https://doi.org/10.31891/PT-2023-4-8>
- 23.Кротенко В.І. Психологічні особливості емпатії підлітків. Автореферат дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07. – педагогічна та вікова психологія. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2001. 22 с.
- 24.Кротенко В.І. Розвиток емпатії у дітей підліткового віку – складової риси гуманістичного розвитку суспільства. *Психологія* : зб. наук. праць НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2001. Вип. 2(9). Ч. II. С. 55 – 58.
- 25.Ліхацька Т. Психологія розумово відсталого підлітка. Київ : Центр знань, 2001. 204 с.
- 26.Макарчук Н.О. Особистісна саморегуляція підлітків з порушеннями розумового розвитку : Монографія. Київ: Фенікс, 2014. 448 с.
- 27.Максименко С.Д. Загальна психологія. К. : Центр навч. літератури, 2004. 272 с.
- 28.Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості: Підручник. К.: ТОВ “КММ”, 2007. 296 с.

- 29.Матвєєва М. П., Миронова С. П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку. Навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 164 с.
- 30.Матющенко І. М., Омелянович І. М. Соціально-психологічна адаптація учнів з інтелектуальними порушеннями старших класів на основі розвитку емпатії *Науковий часопис. Спеціальна психологія*. 2022. Випуск 43. С.124-133.
- 31.Мельник О. М. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 73. Т. 1. С. 128-133.
- 32.Палій Н. Психолого-педагогічна корекція як різновид виховного впливу на емоційну сферу молодшого школяра. *Директор школи*. 1999. № 9. С.4-5.
- 33.Практикум із психології : навч. посібник / О. О. Резван, Н. С. Моргунова, О. В. Кір'янова ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 157 с.
- 34.Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В.Синявський, О.П.Сергеєнкова/ За ред. Н.А.Побірченко. Київ: Наук. світ, 2007. 274 с.
- 35.Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. Вип. 1. 127 с.
- 36.Розвиток емоційного інтелекту в закладі загальної середньої освіти / автор-укладач Г. І. Савонова. Лисичанськ, 2021. 70 с.
- 37.Рябовол Т.А. Окремі аспекти соціально-психологічної корекції особистості молодших школярів з викривленнями у розвитку емпатії. *Молодий вчений*. 2014. № 2(05). С. 124-127.
- 38.Рябовол Т. А. Роль емпатії у процесі соціальної адаптації людини. *Наукові записки Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / за ред. академіка С. Д. Максименка. К.: Нора-прінт, 2004. Вип. 24. 384 с.

39. Семиченко В.А. Психология эмоций: модульный курс (лекции, практические занятия, задания для самостоятельной работы) для преподавателей и студентов. К.: Магістр-S, 1999. 127 с.
40. Синьов В. М., Бистрова Ю. О., Коваленко В. Є., Бистров А. Є. Висвітлення проблеми емоційно-поведінкових порушень в осіб з інтелектуальною недостатністю в українській психолого-педагогічній науці. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 13. С. 242-256.
41. Синьов В. М., Кобернік Г. М. Основи дефектології. К.: Вища шк., 1994. 143 с.
42. Смола О. Розвиток емоційного інтелекту в дошкільному та молодшому шкільному віці засобами театралізації. *Теорія, методика і практика навчання*. 2022. №2(93). С. 67-77.
43. Соколова Г. Розвиток емоційної сфери школярів з порушеннями інтелектуального розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2021. 1(16). С. 313-328. URL: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i16.157>
44. Соколова Г. Б. Теоретико-методологічні передумови дослідження емоційного розвитку розумово відсталих дітей. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. 2013. 19(23). С. 396–400.
45. Степовий Л. Психокорекційні методики формування та корекції емоційно-вольової сфери підлітків із порушеннями психофізіологічного розвитку. Чернівці : Ліга, 2015. 112 с.
46. Таценко Н. В. Феномен емпатії в сучасних наукових парадигмах. *Філологічні трактати*. 2014. Том 6. № 4. С. 55-64.
47. Філіпчева Г. О., Сундукова О. О. Деструктивні складові емоційної сфери особистості розумово відсталих підлітків як передумова соціальної дезадаптації. *Вісник Дніпропетровського університету*. Серія «Педагогіка і психологія». 2009. Вип. 15. С. 109-115.

- 48.Фоміна І.С., Лось О.М. Психолого-педагогічний супровід розвитку емпатії в молодших школярів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2021. №3. Т.32 (71). С. 149-153.
- 49.Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків : Прапор. 2007. 640 с.
- 50.Шибецька В. В., Кравець Н. П. Формування та корекція емоційної сфери розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку. *Молодий вчений*. 2015. № 5 (20). Частина 4. С. 15-18.
- 51.Шипелік Т. Особливості розвитку емоційної сфери підлітків з легкою розумовою відсталістю. *Освіта осіб з особливими потребами : виклики сьогодення* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (21 черв. 2018 р., м. Київ) / Ін-т спец. педагогіки НАПН України. К. : «Наша друкарня». 2018. С. 174-179.
- 52.Шипелік Т.В. Психологічні особливості становлення особистості підлітків з інтелектуальними порушеннями легкого ступеня. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.08 – спеціальна психологія. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2019. 311 с.
- 53.Штих І. І. Здатність до емпатії як компонент професійних здібностей психолога. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія». 2015. Випуск 2 (2). С.177-180.
- 54.Юрас І.І. Педагогічна концепція Памфіла Даниловича Юркевича. К.: Правда Ярославичів, 1998. 64 с.
- 55.Яковенко О. Психокорекційні методики формування та корекції емоційно-вольової сфери підлітків з порушеннями психофізіологічного розвитку. Чернівці : Ліга, 2012. 112 с.
- 56.Яковлева С. Д., Федорова Т. М. Стан сформованості емоційної сфери в дітей молодшого шкільного віку з інтелектуальними порушеннями.

Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки. 2018. Вип. 12. С. 329-340. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apko_2018_12_32

57. Яцишина А.М. Психологічні умови корекції емоційно-деструктивної поведінки дітей молодшого шкільного віку. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського», Одеса, 2021. 247 с.